
HÁBORÚ ÉS BÉKE

ÉMILE PERREAU-SAUSSINE

Aron és Schmitt Clausewitz-olvasata

Az első világháború nagy hatással volt Carl Schmitt – és természetesen nemzedéktársai csaknem mindegyikének – gondolkodására. Schmitt álláspontja szerint a háború minden józanul gondolkodó elme számára világossá tette, hogy a liberális korszak egyszer és mindenkorra véget ért, hiszen a liberalizmus képtelennek bizonyult arra, hogy számot vessen egy, az emberi természetben rejlő alapvetően veszélyes és háborúskodó hajlammal. Schmitt két szempontból is bírálja a liberalizmust. Egyrészt azt állítja, hogy a békét abszolút értékként tekintő liberalizmus üres idealizmusba torkollik, és az emberi létezés alapvetően politikai jellegét szem elől veszítve végső soron a valósággal semmiféle kapcsolatot nem tartó humanitarizmust bátorítja. Másrészt, a létezést sikeresen depolitizáló liberalizmus a kereskedelemhez szükséges erények győzelmét készíti elő a harcos erények felett, azaz középszerű, ideáljaiért küzdeni képtelen, életéért és annak alapértékeiért kockázatot vállalni alkalmatlan lénnyé teszi az embert: a szórakozásba feledkező emberekből kivész a lét komolysága. Ezzel a két okkal magyarázható, hogy a néhány éven keresztül a náci társutasaként tevékenykedő Schmitt a politikát voltaképpen a háborúval azonosítja, a politika szféráját a barát és az ellenség megkülönböztetésének művészeteként határozza meg, valamint a hősiesség és az önfeláldozás dicshimnuszát zengi.

A XVIII–XIX. századi liberális gondolkodók legnagyobbjai közül néhányan valóban békés jövőt jósoltak az emberiségnek: „A kereskedelem lép a háború helyére” – jelentették lelkesen és magabiztosan. A XX. század azonban rövidesen leszámolt a liberálisok derűlátó jövődölgéseivel, és ékesen bizonyította, hogy a

politikai filozófia nem képes választ nyújtani egy roppant nehéz kérdésre. A világháborúk során megnyilvánuló féktelen erőszak vajon megerősíti, vagy éppen cáfolja a világnak azon magyarázatát, amely a liberális demokrácia alapjául szolgál? Nem véletlen, hogy válaszáért éppen Raymond Aronhoz fordulunk: a francia filozófus úgy próbált megoldást találni korának égető problémáira, hogy egy pillanatra sem volt hajlandó felfüggeszteni liberális meggyőződését. Aron és Schmitt pontosan ellentétes célokat tűztek ki maguk elé. Aron élete legnagyobb részét azzal töltötte, hogy a liberális demokráciát próbálta védelmezni, annak jobboldali és baloldali ellenségeivel egyaránt szembeszegülve; egyszersmind a XX. század háborúinak fáradhatatlan krónikása is volt – alighanem szeretett volna a század Thuküdidésze lenni. Az alábbiakban azt próbálom bemutatni, hogyan békíthető ki egymással életművének ezen két fő célkitűzése. Aron nem a háborúra támaszkodva próbálja értelmezni a politikát, éppen ellenkezőleg, azon fáradozik, hogy az előbbit teljesen alárendelje az utóbbinak. A náci és a kommunista totalitarizmussal szembeállva azt ismeri fel, hogy inkább védenie, mint bírálnia kell a polgári erényeket. A mártíromság helyett az óvatosságot (*prudence*) hirdeti. A nagy liberális filozófus gondolataira támaszkodva arra a kérdésre keressük tehát a választ, hogy vajon a liberálisoknak volt-e komolyan vehető háborúfilozófiájuk?

A „TECHNIKAI MEGLEPETÉS” FOGALMÁNAK MAGYARÁZÓ EREJE

Emlékirataiban Aron a következő szavakkal jellemzi saját fiatalkori (1920-as évekbeli) politikai nézeteit: „pacifizmus, rettegés a háborútól, baloldali szimpátia, eleink nacionalizmusának megvetéséből származó univerzalizmus¹”. A 30-as évek elején Németországban folytat tanulmányokat, így szemtanúja lehet a nácizmus fokozatos térhódításának, amelynek borúlátó elemzését adja, és amely kigyógyítja fiatalkori pacifizmusából. Elutasítja a progresszizmust és a racionalisztikus idealizmust, aminek következtében egyre többen pesszimista gondolkodóként tekintenek rá. Fokozatosan eltávolodik a korábban szellemi atyjáiként tisztelt gondolkodóktól, Alaintól és Léon Brunschvicgtől. Ez persze nem jelenti azt, hogy gondolkodása a fasiszta típusú irracionalizmushoz közelített volna, éppen ellenkezőleg! Éppen a liberális demokrácia nevében illeti bírálattal azokat a baloldali ideálokat, amelyeket valaha saját maga is vallott. Németországban Aron olyan társadalmat talált, amelyet az 1918-ban elszenvedett háborús vereség arra kényszerített, hogy felülvizsgálja a XIX. századi eredetű polgári optimizmusát, azt a német világot, amelyből Schmitt is származott. A korabeli német gondolkodók műveiben olvasottak arra ébresztették rá

Aron, hogy milyen roppantul törékeny és sebezhető a felvilágosodás franciaországi modellje – ez a felismerés azonban egy pillanatra sem ingatta meg szerzőnk liberális demokrácia melletti elkötelezettségét. 1939-ben, röviddel a háború kitörése előtt, Aron a következőket írja: „ma már nem óvhatjuk tovább polgári, humanitárius és pacifista illúzióinkat. Az irracionálisizmus vitathatatlan túlkapásai nem diszkreditálják a progresszizmus és 1789 elvont alapelvei kritikájának szükségességét, éppen ellenkezőleg. A demokratikus konzervativizmus, a racionalizmushoz hasonlóan, csak megújult formában maradhat fenn.”² A zsarnokságot (*tyrannie*) nem mint a távoli múltba tűnő fogalmak egyikét értelmezi, hanem kísérletet tesz annak újraértelmezésére, méghozzá Elie Halévy és Machiavelli nyomdokain haladva. Ekkoriban kezd bele nagyszabású Machiavelli-kommentárjába, amelyet soha nem fejez ugyan be, a szöveg azonban mind a mai napig nagy érdeklődésre tarthat számot. A fejedelmet olvasva megpróbálja elválasztani a tiszta búzát az ocsútól. Nem utasítja el, ám nem is tekint *a priori* szimpátiával a machiavelizmusra, hiszen az idealista pacifizmus és az illiberális bellicizmus között húzódó *via mediát* kutatja.

Raymond Aron tíz évvel később, 1951-ben áll elő a XX. század háborúinak első, átfogó értelmezésével. Miért vált totálissá a háború? Aron elemzésének kulcsfogalma „a technikai meglepetés”. Azt vizsgálja, hogy a fegyverek technikai fejlődése miképpen módosította – a legkevésbé sem előrelátható módon – a háborúk lefolyását. Aron arra hívja fel olvasói figyelmét, hogy „a technika kényszerítette ki a háborús lelkesedés megszervezését, a technika ítélte bukásra a megbékélést célzó kísérleteket, a technika utasította el a hagyományos diplomáciai bölcsességet, a technika tette általánossá a keresztes hadjáratokra jellemző szellemiséget, és végül a technikának köszönhetően született meg az a rossz béke, amely a második világháború kiindulópontjává vált”³. Aron melankolikus hangvételben tárgyalja a földgolyó technicizálódásának kérdését. Éles ellentétben azokkal a XIX. századi gondolkodókkal, akik azt jósolták, hogy a háborúk helyét a jövőben a gazdaság tölti majd be, Aron világossá teszi az ipari mobilizáció következményeit: belátható időn belül a hadsereg tovább industrializálódik, az ipar pedig tovább militarizálódik majd. A *Háborúk sora* (*Guerres en chaîne*) okfejtése nemcsak elegáns és helytálló, de helyenként kifejezetten megvilágító erejű is. Aron azonban nem tartja filozófiailag is meggyőzőnek saját elemzését, amely valóban nehezen összeegyeztethető alapvető célkitűzésével, a liberális demokrácia védelmével. Háború és kereskedelem párhuzamba állításával szerzőnk akarata ellenére is közel kerül a marxista kritikai hagyományhoz, arról nem is beszélve, hogy a technikai meglepetés fogalma kifejezetten determinisztikus magyarázó elvnek számít – az aroni szabadságfilozófia kulcsfogalmai (a politikai

megfontolás, a gyakorlati ésszerűség, a prudencia) tehát mint-ha háttérbe szorulnának.

Az *Ipari társadalom és a háború* című művében (1959) Aron ugyanezt a problémát vizsgálja, ám alapvetően más szempontból. Miért nem volt képes a kereskedelem betölteni a háború helyét? A kérdésre adhatunk szocialista-marxista, nietzschei-pesszimista és végül liberális választ. A szocialista-marxista iskola szerint az ipari társadalom végül meghozza majd a békét az emberiség számára, ám kétféle ipari társadalom létezik, a kapitalista, amely természetéből adódóan háborúskodik, és a szocialista, amely minden körülmények között békés. A háborúskodás szenvedélyét valóban felváltotta ugyan a szerzés szenvedélye, ám nem úgy, ahogyan azt a polgárok elképzelték. A pesszimista vagy nietzschei iskola gondolkodói szerint nem lehet éles határt húzni háború és béke között. Nem világos, hogyan lehetne egyértelműen elválasztani a külpolitikát a belpolitikától, a népek gazdasági versenyét az államok hatalmi harcától. Az erőszak akkor is erőszak marad, ha különféle álcák mögé rejtőzik. Aron szerint létezik egy harmadik gondolkodói hagyomány is, amely az egész XX. századot voltaképpen zárójelbe teszi. Comte és Constant úgy vélték, hogy a kereskedelem biztosítja az emberiség békés jövőjét, következésképpen a napóleoni háborúkat a kor szellemétől teljességgel idegen félresiklásként értelmezték: olyan aberrációként, amelyek inkább megerősítették, mintsem cáfolták feltevéseiket. Veblen és Schumpeter azt bizonygatják, hogy Japán és Németország ipari társadalmát egy, a múlt harci-háborús erényeihez és értékrendszeréhez ezer szállal kötődő irányítóosztály építette ki. A két ország imperializmusa tehát az ipari társadalom és a harcos-háborús ideál robbanékony (ám csak átmeneti) elegyéből származik. Az *Ipari társadalom és a háború* (*La société industrielle et la guerre*) című művében Aron továbbhalad a megkezdett úton, hiszen az új mű minden eddigi írásáénál szélesebb filozófiai horizontot fog át. A mű azonban nem egészen kielégítő, hiszen Aron a három gondolkodói iskola egyikével sem tud azonosulni. Az első és a harmadik felfogás végső soron a pacifizmushoz, míg a második a bellicizmushoz vezet; egyikük sem vizsgálja azt a két szélső pont között húzódó szürke sávot, amely olyannyira foglalkoztatja Aront.

Azt sem hallgathatjuk el, hogy a mű mondanivalója a legkevésbé sem egyértelmű. Mít akart írni Aron: korának történetfilozófiai irányzatairól szóló beszámolót, vagy a liberális demokrácia védelmét és bírálatát célzó érvrendszerek tipológiáját? A marxizmus nemcsak a múlt egyfajta értelmezésével szolgál, hanem sajátos tan is egyben, amely a Nyugattal szembeni agresszivitás igazolására szolgált. A nietzscheianizmus sem csak bizonyos jelenségek külsődleges magyarázata, hanem olyan doktrína, amely – igaz, hogy ideológusok százai által eltorzított for-

mában – a nihilizmus felé vezette a német népet. Eközben a liberális gondolkodói hagyomány voltaképpen zárójelbe tette a háborúkat. A probléma lényege a következő: hogyan is „magyarázhatnák” a szóban forgó tanok, hogy miért nem történt meg a háborús szenvedélyeknek a szerzés szenvedélye általi leváltása, amikor a politikai nietzscheianizmus célkitűzése épphogy nem más, mint az utóbbi, alantas és középszerű szenvedély térhódításának megakadályozása. Egy adott cselekedetet magyarázhatunk oly módon, hogy megjelöljük az okát (*cause*) (a háború a technika fejlettségi szintjének okán húzódott el), de oly módon is, hogy megadjuk az indokát (*raison*) (azért léptek háborúba, hogy megvédjék a demokráciát). Az ok nem más, mint két esemény természetes korrelációja: ha az okokat keressük, úgy tekintünk a cselekvésre, mint egy külső megfigyelő által leírható, egyszerű történésre; következésképpen nem szükséges a résztvevők megélt tapasztalatával számot vetnünk. Indok alatt viszont egy sajátos szándékot értünk, amely a gyakorlati ész használata (*raisonnement pratique*) során kristályosodik ki – ebben az esetben számot kell tehát vetnünk a cselekvő alany indítékával, megfontolásaival és szempontjaival. Egy adott cselekvés indokok által történő magyarázata során azt vizsgáljuk, mivel indokolja a cselekvő a szóban forgó tettet. Az okok által történő magyarázat esetén arra vagyunk kíváncsiak, mi készítette a cselekvőt a tett végrehajtására. E megkülönböztetés fényében Aron műve zavarosnak tetszik. Vajon szerzőnk a második világháború okaival vagy indokaival szolgál? A *Guerres en chaîne*-ben Aron az okokat (különösen a technikát) vizsgálja, míg a *Société industrielle et la guerre*-ben inkább a háborúban résztvevő felek indokait keresi (anélkül, hogy erre a kérdésre külön kitérnie). Miképpen foglalja egységbe szerzőnk az okokat és az indokokat? Aron magáévá teszi Weber módszertani individualizmusát, elsődleges célkitűzésének így azt tekinti, hogy érthetővé tegye a politikai viselkedés különböző formáit, hogy valamiképpen átláthatóvá tegye a meghatározó tényezők, a számítások és a szándékok dzsungelét – jórészt ezzel a racionalizmus-sal magyarázható egyébként, hogy Aron oly erősen kötődik a liberális demokráciához. Ám a két aroni mű egyike sem fogalmaz egyértelműen a háborúval kapcsolatban. Mi módon lép működésbe a katona és a diplomata dialektikája? Ki az a cselekvő, aki számba veszi az érveket és az ellenérveket, aki dönt a stratégiával és a taktikával kapcsolatos kérdésekben?

EGY NEM HÁBORÚS ÉRTELMEZÉS

Aron 1962-ben adja közre *Háború és béke a nemzetek között* (*Guerre et paix entre les nations*) című alapvető jelentőségű művét, amely szerzőjének harminc év alatt felhalmozódott gondola-

taít foglalja rendszerbe, és amelyet bátran nevezhetünk a filozófus mesterművének. Ezzel az állítással Aron egyébként nem értett volna egyet – ő többre tartotta utolsó nagy művét, amely *Gondoljuk el a háborút. Clausewitz (Penser la guerre. Clausewitz)* (1976) címet viseli. Aron szerint a *Háború és béke* legszembeötlőbb hiányossága összefoglaló jellege, ami akadály volt annak, hogy előtérbe kerüljön a legfontosabb kérdés, azaz a háború és a politika egymáshoz való viszonya. Aron azonban már ebben a könyvében is Clausewitz követőjének vallja magát: már az első fejezettől kezdve mentorának fogalmi apparátusát használja. „A háború nem csupán valamely politikai ténykedés, hanem valóban politikai eszköz, politikai érintkezés folytatása: a politikai érintkezés végrehajtása, más eszközökkel.”⁴ Aron ezekben a széles körben ismert mondatokban talált rá az őt foglalkoztató problémák megoldására. Clausewitz szerint a háború és a politikai latolgatás (*délibération*) kibékíthetőek egymással, ezt pedig oly módon bizonyítja, hogy megmutatja, a háború mely feltételek teljesülése esetén nevezhető ésszerűnek.

„A háború a politikának folytatása csupán, csakhogy más eszközökkel” – így szól Clausewitz munkájának legfontosabb mondata, amelyből elsődlegesen az következik, hogy a katonai vezetők még a háborúskodás tartama alatt is csak alárendelt szerepet játszhatnak. Azt is jelenti továbbá, hogy a győzelem taktikai, és nem stratégiai kérdés: a háború egyetlen stratégiai célkitűzése a béke lehet. Általánosabb értelemben pedig az következik Clausewitz alaptételéből, hogy az erőszakos és az erőszakmentes eszközök kiegészítik egymást, hiszen az államok egymáshoz való viszonyát hol a békesség, hol a háborúság jellemzi, ám az államközi kapcsolatok egy pillanatra sem szakíthatók meg, azaz kontinuousak. Hogyan határozható meg a háború? Mi adja a háború egységét? A legkevésbé sem az erőszak tombolása: a háború úgy viszonyul a politikához, mint eszköz a célhoz. A háborút – amennyiben értelemmel bíró, értelmezhető tevékenység – a háborús felek politikai céljainak, célkitűzéseinek fényében kell tekintenünk. Clausewitz természetesen tekintetbe veszi a háborúval kapcsolatos szenvedélyeket és érzelmeket is: a pusztaszenvedély (*passion*) a nép sajátja, a lelki szabadság (*la libre activité de l'ame*) a katonai vezetőre jellemző, míg az értelmet (*entendement*) a politika, az államban megtestesülő ész képviseli. Óvakodik azonban attól, hogy az értelmet a szenvedélyeknek rendelje alá. A háborúkat nem ellenséges érzelmek, hanem ellenséges szándékok robbantják ki. Clausewitz nem militarista gondolkodó, hiszen nem vitatja a politika elsődlegesen fontos szerepét. Clausewitz írásaira támaszkodva Aron végre eljut a hőn vágyott gondolkodói szintézisig: képes lesz számot vetni a háború realitásával, anélkül, hogy fel kellene áldozni a politikai szabadságot a kollektív szenvedélyek determinizmusának oltárán.

A *Guerres en chaine*-ben Aron arról értekezik, hogy az első világháború azért öltött lövészárokkjellegűt, mert a védelmi eszközök és technikák fejlettebbek voltak a támadó eszközöknél; ezzel szemben 1940-ben, elsősorban a tankoknak köszönhetően, a támadó eszközök sokkal hatékonyabbnak bizonyultak a védelmiéknél – ezzel magyarázható, hogy nem volt felőrlő háború. Ez érdekes (noha a legkevésbé sem új) megfigyelés, amely azonban homályban hagyja a politikusok és a katonai vezetés közötti megbeszéléseket és vitákat. A *Penser la guerre* lapjain viszont Aron azokat a megfontolásokat elemzi, amelyek a teljesen értelmetlennek tűnő verduni mészárláshoz vezettek. Meggyőzően bizonyítja, hogy az 1914. augusztus–szeptemberi offenzíva nyilvánvaló kudarcra után a katonai vezetés egyre nagyobb befolyásra tett szert, méghozzá a politikai vezetés rovására. A háború katonai célkitűzése (az ellenség teljes kapitulációja) az alapvető politikai célkitűzés (a béke) helyére lép. A felek szem előtt vesztik a háború kitörésekor maguk elé kitűzött céljaikat, és csak a teljes győzelem érdekli őket – ennek anyagiakban és emberéletben mérhető árát azonban nem állítják arányba az eljövendő békéből származó előnyökkel. Clausewitz segítségével Aron képes számot adni az első világháború racionalitásáról, vagy még inkább irracionalitásáról: kimutatja, hogy a konfliktus elhúzódása (amely romba dönti egész Európát) azzal magyarázható, hogy a stratégiát elhalványította a taktika, a katonai célokat pedig az eredeti politikai célkitűzések figyelembe vétele nélkül próbálták megvalósítani – mindez pedig ellentmond Clausewitz tanításának.

Írásom bevezetésében említettem, hogy Aron előszeretettel képzelte magát a XX. század Thuküdidészének. A görög historikus részletesen beszámol ugyan a hadműveletekről, de nem mulasztja el felvázolni a tettet megelőző és meghatározó politikai döntések megszületésének körülményeit: művének talán legszebb és legértékesebb részét az egymással vitatkozó szónokok beszédeinek és érveinek leírása adja. „Sokat vitatkoztak már arról, vajon a gazdasági tényezők vizsgálata elég nagy szerepet kap-e Thuküdidész elbeszélésében. Aki olvasta művének első könyvét, tudhatja, hogy a görög történetíró tisztában van a gazdasági okok (ma így neveznénk őket) súlyával. Amint azonban belekezd a háború eseménytörténetének leírásába, a politikai, stratégiai és pszichológiai megfontolások szinte elsöprik a gazdasági tényezőket.” Ha a huszadik század háborúinak történetét kellene megírnia, folytatja gondolatmenetét Aron, „Thuküdidésznek kétségtelenül bizonyos helyesbítéseket és kiegészítéseket kellene eszközölnie elbeszélésén, a szöveg jellege azonban változatlan maradhatna. A szociológus, illetve a kultúrak, a társadalmi osztályok, az árak, az ipar vagy az ideológiák történetével foglalkozó historikus nem engedheti meg magának, hogy az első világháború történetének elemzése során ne

térjen ki a cselekmények részletes elbeszélésére: a cselekvők ismeretében kell értelmeznie az adott cselekményeket, továbbá minden tettet szembesítenie kell végrehajtójának gyakran el-lentmondásos szándékaival is.⁵” Aronnak az okoz nehézséget, hogyan adhatna számot korának katonai konfliktusairól oly módon, hogy értelmezhetővé tegye a diplomáciai és stratégiai erő-feszítéseket, ezúton igazságot szolgáltatva az ésszerűségnek és az emberi cselekvésnek. Ez csak és kizárólag Clausewitzre tá-maszkodva sikerülhetett. A *Penser la guerre* című munka két részből áll. Az első részben Aron részletesen bemutatja a német tábornok gondolkodását. A második (szinte kizárólag a XX. szá-zadnak szentelt) részben Aron a clausewitzi gondolkodás utó-életét vázolja fel, egyben megpróbálja a Clausewitz által kidol-gozott rendszer segítségével értelmezni a XX. század nagy konfliktusait, a két világháborút, illetve a hidegháborút. Aron alapvetően egyetért nagy elődjével abban, hogy a katonai konf-likthusok története csak a nemzetközi politikai kapcsolatok törté-netén belül értelmezhető. Thuküdidészhez hasonlóan tehát Aron is összekapcsolja a háborús elbeszélést a politika döntések (vagy éppen a politikai döntések hiányának) elemzésével.

Politikai értelemben Clausewitz a legkevésbé sem volt liberá-lis, és Aron minden alkalmat meg is ragad, hogy elhatárolódjon a háború német teoretikusának egyes nézeteitől: elutasítja az uralkodó személyében megtestesülő patriotizmus gondolatát, a harci erények dicsőítését és a győzelemtől való megittasulást. Elsősorban persze Clausewitz egyes értelmezőivel elégedetlen. Úgy véli, hogy a *Háborúról* című művet az esetek többségében helytelenül értelmezték; különösen igaz ez a XIX. század utolsó harmadának német olvasóira, akik – teljesen tévesen – agresz-szív és bellicista műként olvasták Clausewitz alkotását. Ahe-lyett, hogy a háborút úgy értelmezték volna, mint „a politika folytatását, más eszközökkel”, ezzel éppen ellentétes olvasatot próbáltak ráerőszakolni a műre: a külpolitika primátusát han-goztatták a belpolitika felett, mi több, ahelyett, hogy a háborút a politika tükrében értelmezték volna, éppenséggel a politikát próbálták a háború függvényében elgondolni. Ezek az értelme-zők Clausewitzben a totális háború prófétáját látták, aki megve-tésre méltónak ítélte volna a vérontástól húzódozó tábornokokat. Aron hosszan elemzi a clausewitzi formula meghamisításának körülményeit – mindez pedig ahhoz az alapvető vitaponthoz vez-et vissza, amelyről cikkem bevezető soraiban tettem említést. Carl Schmittnek az 1920-as években kifejtett gondolatai éppen azon militarista Clausewitz-értelmezés szellemében fogantak, amelyeket Aron oly hevesen elvet. Schmitt helyesen észlelte az első világháborúra olyannyira jellemző tendenciát: a valódi dön-téseket nem a politikai, hanem a katonai vezetők hozták meg, mi több, az előbbieket fokozatosan az utóbbiaknak alárendelt szerep-be kerültek. Schmitt ebből komoly következtetéseket vont le a

politika természetét illetően, Aron viszont azt vallotta, hogy a világháború csak és kizárólag negatív tanulságokkal szolgált: a háborús felek nem a valódi (értsd: a clausewitzi) hadtudomány szellemében jártak el, hanem megszegették annak legalapvetőbb szabályait is. Senkinek sem szabad szem elől téveszteni a politika művészetének lényegét, azaz a célok és elérésük érdekében kifejtett erőfeszítések egyensúlyát.

AZ IGAZSÁGOS HÁBORÚ ELMÉLETE FELÉ

Schmitt nagy hangsúlyt fektet annak bizonyítására, hogy az ember veszélyes lény; azt állítja továbbá, hogy a XX. század totális háborúit előrelátni képtelen liberális teoretikusok súlyosan alábecsülték az ember veszélyességét. A *politikai fogalma* című művében a liberálisok „békeközpontú” gondolkodásával egy antiliberális, háborúbarát, a kereskedelmet a fegyvereknek alárendelő gondolkodást állít szembe. A liberális gondolkodásban kulcsszerepet játszó két fogalommal, a vitával és a kompromisszummal pedig a minden vitát berekesztő szuverén döntés fogalmát állítja szembe. A nyugalmi állapotot a kivételes helyzetből, a rendet a káoszból, a békét a háborúból, a korlátozott háborút pedig a totális háborúból vezeti le. Schmitt többször is visszatér a kivételes helyzetek tárgyalására. A kivételes helyzetek (például egy „a nemzet egészét fenyegető veszély”) azért olyan érdekesek a számára, mert ezeket vizsgálva képes bizonyítani, hogy nem mindig lehetséges liberális módon eljárni, azaz a problémákat megkerülve depolitizálni a létezést. Ezekben a helyzetekben ugyanis elkerülhetetlenül *döntést* kell hoznunk, el kell döntenünk, hogy cselekszünk-e vagy sem – olyan szuverén döntésről van szó tehát, amely az ember egész létét meghatározza. Schmitt a nyugalmi állapotot csak a kivételes helyzet tükrében képes elgondolni. Ez a megközelítés voltaképpen nem más, mint válasz, reakció a háborúról, a kivételes helyzetről, a káoszba való viaskodás lehetőségéről *elfeledkező* liberalizmusra. Schmitt úgy állítja be a helyzetet, mintha mindössze két út nyílna előttünk: a pacifista liberalizmusé és az antiliberális militarizmusé. Aron viszont éppen azt az alternatívát utasítja el: ahogyan azt már megkíséreltem kimutatni, az 1930-as években írott műveiben elsődlegesen ez a kérdés foglalkoztatja. A valódi liberalizmus nem tagadja a kivételes körülmények és helyzetek realitását: éppen ezek káros következményeit próbálja kiküszöbölni.⁶ Schmitthez hasonlóan Clausewitz is sikeresen bizonyította, hogy az erőszaknak nincsenek belső korlátai – a kizárólag a saját dinamikája által vezérelt háború szélsőséges helyzetekhez vezet. Pontosan ezért van oly nagy szükség a politikai ésszerűségre, amely képes megakadályozni, hogy a felek egymás kölcsönös és teljes elpusztítására töreked-

jenek, és hogy a háborús szenvedély a felek eredeti célkitűzésein túllépve féktelenül tomboljon. Clausewitz és Aron célkitűzése egybeesik: a kivételest, amennyire ez lehetséges, megpróbálják visszavezetni a normálishoz, a nyugalmi állapothoz. A háborút nem szabad az erőszak tobzódásaként definiálnunk; a háború természetét a politika határozza meg.⁷

Schmitt és Aron a gyakorlati ésszerűség kérdésében vallanak egymással homlokegyenest eltérő nézeteket. Aron szerint létezik egy olyan gyakorlati ésszerűség, amely lehetővé teszi, hogy politikai ítéleteket hozzunk; létezik egy olyan ésszerűség, amely képes számot vetni a minden országban más és más politikai környezettel, és amely képes felülemelkedni az ideológiai elkötelezettségen. Schmitt azt vallja, hogy ilyen ésszerűség nem létezik. Az ész az akaratnak alárendelten működik. Nem létezik olyan univerzális vagy filozófusi szemszög, ahonnan nemzeti hovatartozásunktól elvonatkoztatva tekinthetnénk a dolgokra; nem létezhet olyan politikai ítélet sem, amely világnézeti elkötelezettségünktől független lehetne. Minden egyes „igazság” alárendelődik a barát és az ellenség megkülönböztetésének. Politikai igazságról csak a döntést igénylő szélsőséges helyzet fényében beszélhetünk. *Der Nomos der Erde* című munkájában Schmitt az igazságos háború fogalmát bírálja. Mivel nem létezhet a barát és az ellenség szembenállását transzcendáló politikai ítélet, nem beszélhetünk olyan igazságosságról sem, amely a háborús felek fölé emelkedve „eldöntené”, hogy egyik vagy másik háború igazságos-e vagy sem. A háborúk kiváltó oka éppenséggel az, hogy a háborús felek nem azonos módon ítélik meg az igazságosságot, nem létezhet tehát az igazságosságnak olyan fogalma, amelyben a hadviselők megegyezhetnének. Nem léteznek olyan általánosan elfogadott normák, amelyekre támaszkodva kidolgozhatnánk egy mindenki által elismert igazságosságfogalmat.

Schmitttel ellentétben Aron – óvatos léptekkel – éppen az igazságos háború elméletének kidolgozása felé halad: célja a racionalizmus egy bizonyos típusának megerősítése. A háború viszszerelése a politika és az ész mezejére nem esik egybe, mint az erőszak oktalan dicsőítésével: mindössze arról van szó, hogy Aron elismeri, a bölcsesség nem összeegyeztethetetlen a bátorsággal, és hogy néha igazságos küzdeni és meghalni a szabadságért. Mindazonáltal Aron óvakodik attól, hogy a háború viselésének jogát a pozitív jogon túlmutató természetes igazságosság részévé tegye. Szerzőnk a gyakorlati ésszerűség szociológiaiának ugyan nem nevezhető, de mindenképpen formális fogalmához ragaszkodik, hogy így a lehető legközelebb maradjon a politikai döntésekhez, és hogy elkerülhesse a Schmitt által oly szívesen látott szakadékokat. Mindeközben Aron nem lépi át a liberális hagyomány szűk, ám annál becsesebb határait.

Fordította: *Balázs Péter*

JEGYZETEK

- ¹ Raymond Aron, *Mémoires*, Julliard, 1983, 42.
- ² Előadás a Francia Filozófiai Társaság ülésén, 1939. június 17-én. Utóbb megjelent a *Bulletin de la SFP* 1946, no. 2. számában, 41–42.
- ³ Raymond Aron, *Les Guerres en chaine*, Gallimard, 1951, 30.
- ⁴ A háborúról, Budapest, 1917, 31. (Hazai Samu fordítása).
- ⁵ Raymond Aron, „Thucydide et la raison historique”, *Dimensions de la conscience historique* [1961, Plon (Agora), 1985, 127–129.
- ⁶ Más szövegkörnyezetben ugyan, de a következő megjegyzést is Aronnál olvashatjuk: „Sajnos a XX. században elég nehéz olyan helyzetet találni, amely ne lett volna kivételes helyzet is egyben” („Sur le machiavélisme. Dialogue avec Jacques Maritain”, *Commentaire*, no. 28–29, 1985, 154.)
- ⁷ A nukleáris elrettentés kérdésében vallott nézetei is megerősíteni látszanak azt az értelmezést. Aron élesen bírálta a hidegháborús felek kölcsönös és teljes pusztulását előrevetítő stratégiát (angolul MAD), amely szerint az USA és a Szovjetunió között fennálló hatalmi egyensúly alapjául az szolgálna, hogy a felek tudják, képesek egymás országát a földig rombolni. Aron szerint ez a tan a szélsőséges helyzetek iránti beteges vonzódást tükrözi, logikája túl elvont, ráadásul kétes pszichológiai posztulátumokon alapszik. Melyik amerikai elnök volna képes a pusztulásba dönteni az egész emberiséget? Aron a fokozatos elrettentés tanának pártján áll, hiszen az legalább valószerű alapokon nyugszik.